

יסודות איסור תחומין

שיעור רביעי

קניין שביתה

מקורות

- א. גמרא מה-: מהמשנה עד המילים "ישן נמי קנה"
 ב. תוספות הרא"ש ש"ס: ד"ה כאן; [גמרא נא. "דתניא... אלפים אמה"; גמרא מח. "וחכמים... תחת מראשותיו"
 ג. גמרא מג. "בעי רב חנניא... במהלכת ברקק; ריטב"א מה. ד"ה וחכמים; רמב"ן מג. ד"ה והא

תוספות הרא"ש ש"ס: ד"ה כאן

וה"ר אלחנן תירץ דהא דקאמרי רבנן שנותנים לו ח' אמות היינו דוקא לאדם שלא קנה שביתה כגון מי שישן בדרך וילפינן ד' אמות דידיה משבו איש תחתיו אלו ארבע אמות וסברי רבנן (דהא) דהני ארבע אמות הוו דומיא דאלפים דנפקא לן מאל יצא איש ממקומו דסמיך ליה, ואלפים יש לו לכל רוח והוא הדין נמי ארבע אמות לכל רוח, אבל בשבת ונותן עירובו אין לו אלא ארבע אמות לכולי עלמא.

ריטב"א מה. ד"ה וחכמים

וחכמים אומרים אין לו אלא ד' אמות. דסבירא להו שהישן אינו קונה שביתה וכיון שלא קנה שביתה בבין השמשות שוב אינו קונה אחר שחשכה ואף על פי שנעור, וא"ת ומאי שנא מספינה שאע"פ שלא קנתה שביתה בין השמשות לפי שהיתה למעלה מעשרה שהוא קונה שביתה בשבת כשהגיע לרקק או ליבשה כדמוכחא שמעתא דלעיל (מ"ג א') דאמרינן ואי ס"ד אין תחומין למעלה מעשרה כי לא היו בתוך התחום מאי הוי, י"ל דשאני התם שהיו בבין השמשות למעלה מעשרה מקום שאינו ראוי לקנות שביתה, אבל בכאן שהיה במקום הראוי לשביתה אלא שאבד שביתתו מפני שישן לו מכיון שלא קנה בבין השמשות שוב לא יקנה.

רמב"ן מג. ד"ה והא

והא דקאמרינן אי אמרת בשלמא יש תחומין שפיר אלא אי אמרת אין תחומין כי לא היו בתוך התחום מאי הוי כלומר כי לא היו בתוך התחום נמי מותרים הם לירד, קשיא לי כי לא היו בתוך התחום דין הוא שלא ירדו, דבים לא קנו שביתה כדאמרינן לקמן (מ"ה ב') ליפשוט מינה דאין תחומין למעלה מי' דאי יש תחומין ליקנו שביתה בעבים אלמא אם אין תחומין למעלה אין אדם קונה שם שביתה, וכשבאין בשבת ליבשה אין יכולין לקנות שביתה שאין אדם קונה שביתה בשבת כדאמרינן לקמן (מ"ה א') בישן לרבנן דאין לו אלא ד"א דקסברי נכסי הפקר אין קונין שביתה ולא אמרינן כשניעור משחשיכה יקנה לו אלפים אמה, וגבי גשמים נמי כי אין קונין שביתה בעבים מעי"ט (ו) לא אמרינן יקנו שביתה במקום נפילתן ב"ט ויהא להן [אלפים] אמה לכל רוח אלא הן כרגלי כל אדם, והכי נמי מוכח לקמן (מ"ט ב') בשמעתא דמי שבא בדרך והיה מכיר אילן או גדר דכל דלא קנה שביתה בין השמשות לא יזוז ממקומו, וכן פי' [רש"י] בפ' כיצד מעברין (ס' א'), אלמא לא מצי קני בשבת כלום, וכן מוכח בכמה מקומות, ודבר פשוט הוא דתחלת היום קונה עירוב ולא בחצי היום...

עוד י"ל דכיון שהם מהלכין ודעתן ליבשה הוה ליה כהחזיק בדרך (נ"ב א') וקנה עירוב באותו מקום שיצאו ביבשה על שפת הים, ואף על גב דלא אמר, דקי"ל החזיק לא בעי לומר, ואפילו למ"ד בעי לומר ה"מ במוחזר אבל זה שמהלך ודעתו ליבשה ומצפה לה כמאן דאמר דמי, וכי רהיט מטי (נ"א א') הוא ברוח שאינה מצויה דים [וכיון דאין תחומין בים קונה שביתה מעכשיו ביבשה, ואם יש תחומין למעלה אין אדם מערב חוץ לאלפים אמה שלו והאי נמי כיון דאיהו לא מצי אזיל לא קני שביתה חוץ לתחומו ואף על פי שהספינה מהלכת לנמל בשבת.

בשיעורים הקודמים עסקנו ביסודות איסור תחומין. בשיעור הנוכחי נבאר את דין קניין השביתה לעניין תחומין. במושג קניין שביתה מופיעה בגמרא ביחס למחלוקת ר' יוחנן בן נורי וחכמים בעניין מי שישן בדרך:

מי שישן בדרך ולא ידע שחשיכה - יש לו אלפים אמה לכל רוח, דברי רבי יוחנן בן נורי. וחכמים אומרים: אין לו אלא ארבע אמות.

[עירובין מה.].

ובגמרא הגמרא מבררת מהו שורש המחלוקת בין ר' יוחנן בן נורי וחכמים:

בעי רבא: מאי קסבר רבי יוחנן בן נורי? מסבר קא סבר: חפצי הפקר קונין שביתה, ובדין הוא דליפלוג בכלים. והא דקמיפלגי באדם - להודיעך כוחן דרבנן, דאף על גב דאיכא למימר: הואיל וניעור קנה - ישן נמי קנה, קא משמע לן דלא. או דילמא, קסבר רבי יוחנן בן נורי בעלמא: חפצי הפקר אין קונין שביתה. והכא היינו טעמא: הואיל וניעור קנה - ישן נמי קנה?

[שם מה:].

רבא סובר שייטכן שמחלוקת ר' יוחנן בן נורי וחכמים נוגעת גם לעניין תחומין בחפצים, ובכך עסקנו בשיעור הקודם. בשיעור היום נעסוק בהיבטים הנוגעים לקניין שביתה העולים מתוך מחלוקת ר' יוחנן בן נורי וחכמים. מבואר אם כן מדברי הגמרא שקניין שביתה משמעותו ההיתר ללכת אלפיים אמה לכל רוח. חכמים הסוברים שישן לא קנה שביתה סוברים שדינו הוא שאין לו אלא ד' אמות בלבד. ואילו ר' יוחנן בן נורי הסובר שישן קנה שביתה, סובר שדינו הוא שמותר לו להלך אלפיים אמה לכל רוח¹.

על משמעות נוספת שקיימת בקניין השביתה, ניתן ללמוד מדברי רבנו אלחנן [תוס' הרא"ש ס: ד"ה כאן] בעניין מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה בד' אמות בישן. בגמרא [מח.]. מבואר שנחלקו ר' מאיר ור' יהודה האם הישן מקבל שטח ברוחב ד' על ד' אמות, או שלמעשה הוא מקבל שטח של שמונה על שמונה אמות. רבנו אלחנן סובר שגם לפי ר' מאיר שסובר שהישן מקבל שטח בן שמונה על שמונה אמות, במקרים אחרים השובת יקבל שטח ברוחב ד' על ד' אמות בלבד:

וה"ר אלחנן תירץ דהא דקאמרי רבנן שנותנים לו ח' אמות היינו דוקא לאדם שלא קנה שביתה כגון מי שישן בדרך וילפינן ד' אמות ידיה משבו איש תחתיו אלו ארבע אמות וסברי רבנן (דהא) דהני ארבע אמות הוו דומיא דאלפים דנפקא לן מאל יצא איש ממקומו דסמך ליה, ואלפים יש לו לכל רוח והוא הדין נמי ארבע אמות לכל רוח, אבל בשובת ונותן עירובו אין לו אלא ארבע אמות לכולי עלמא.

[תוס' הרא"ש ס: ד"ה כאן].

רבנו אלחנן סובר שיש להבדיל בין מי שקנה שביתה בערב שבת, ובין מי שלא קנה שביתה לעניין הגדרת ד' אמותיו. לדבריו, כביכול ישנם שני סוגי ד' אמות. מי שקנה שביתה מקומו נקבע כשטח של ד' על ד' אמות בלבד. ואילו מי שלא קנה שביתה, מקומו הוא ד' אמות לכל רוח, היינו שמונה על שמונה אמות. נמצא שמלבד ההיתר ללכת אלפיים אמה מהמקום, קניין השביתה מגדיר בצורה שונה את מקום האדם. נראה שרבנו אלחנן מבסס את חלוקתו בין הדינים בדברי הגמרא:

דתניא שבו איש תחתיו - אלו ארבע אמות, אל יצא איש ממקומו - אלו אלפים אמה.

[נא.].

¹ הרמב"ם [שבת פכ"ז ה"ד] פסק כר' יוחנן בן נורי בעניין הישן: "וכן השובת בבקעה אפילו היה ד' ישן בשעה שנכנס השבת שלא קנה שביתה יש לו להלך ממקומו אלפים אמה לכל רוח בריבוע". המגיד משנה [שם ד"ה וכן] ציין לדברי הרשב"א הסובר שמלבד אלפיים אמה יש לישן גם ד' אמות לכל רוח, וסיים ש"אין סברתו מוכרחת". היה מי שרצה לדייק בלשונו שהוא סובר שהרמב"ם חולק וסובר שלכל הפחות בישן הדין הוא שיש לו אלפיים אמה בלבד ללא ד' אמות נוספות. בצירוף העובדה שבלשון הרמב"ם הישן "לא קנה שביתה", נמצא שמשמעות קניין השביתה היא ד' אמותיו שיש לאדם סביב מקומו, ואילו דין אלפיים אמה שייך לאיסור תחומין ולא כפי שטענו למעלה.

אדם שקנה שביתה בערב שבת קנה לעצמו 'מקום' בשיעור ד' אמות, זהו השיעור המינימאלי לדירת אדם.² יציאה במרחק אלפיים אמה מהמקום היא זו שנאסרה בציווי התורה 'אל יצא איש ממקומו'.³ לעומתו, לאדם שלא קנה שביתה בערב שבת אין כלל מקום, וממילא הוא גם לא מצווה לא לצאת ממקומו. השטח שאדם שלא קנה שביתה רשאי לשהות בו במהלך השבת חלוק ביסודו משטחו של מי שקנה שביתה. בעוד ששטחו של מי שקנה שביתה מוגדר כמקום אשר ממנו אסור לו לצאת, שטחו של מי שלא קנה שביתה מוגדר כ'תחתיו'. אכן מבואר בגמרא שאופן החישוב של שטח ד' אמות הנלמד מהציווי 'שבו איש תחתיו' אמות מבוסס על מידות גופו של האדם:

כדתניא: שבו איש תחתיו - כתחתיו. [וכמה תחתיו] - גופו שלש אמות, ואמה כדי לפשוט ידיו ורגליו דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: גופו שלש אמות, ואמה כדי שיטול חפץ מתחת מרגלותיו, ומניח תחת מראשותיו.

[מח.]

יוצא אם כן שהמשמעות הבסיסית של קניית שביתה היא קביעת המקום. מי שקבע את מקומו בערב שבת רשאי להתרחק ממקומו עד מרחק אלפיים אמה. לאדם שלא קנה שביתה הותרה התזוזה המינימאלית ביותר המוגבלת לשטח גופו, וכיוון שהוא לא קנה מקום, אין לו גם היתר להתרחק משטחו במרחק אלפיים אמה.

הנקודה השנייה שיש לברר ביחס לקניין השביתה נוגעת לגדרו, ואף היא מתבררת מתוך מחלוקת התנאים בעניין מי שישן בדרך. כאמור רבא מעלה אפשרות לפיה ר' יוחנן בן נורי וחכמים נחלקו גם בחפצי הפקר ולא רק באדם ישן. אם מאמצים את האפשרות הזו, ונראה שזאת מסקנה הסוגיה, יוצא אפוא ששורש המחלוקת בין חכמים לר' יוחנן בן נורי הוא בגדר קניין שביתה. לפי חכמים מדובר במעין חלות משפטית, שבכדי להחיל אותה נדרשת דעת⁴, ולכן הם סוברים שלישי יש ד' אמות בלבד. ואילו לפי ר' יוחנן בן נורי השביתה חלה ממילא ולא נדרשת דעת כדי לממש אותה, ולכן ישן קונה שביתה ויש לו אלפיים אמה לכל רוח.

מלבד השאלה האם מדובר בחלות משפטית חיובית, או בדין החל ממילא, יש נקודה נוספת שיש לבחון ביחס לאופי קניין השביתה העולה אף היא מתוך מחלוקת התנאים. מדברי חכמים מסתבר שישן אמנם אינו קונה שביתה, אך ברור שגם כאשר הוא יתעורר בתוך השבת, הוא לא יוכל לקנות שביתה ולא יהיו לו אלא ד' אמות בלבד. נמצא אם כן שלא רק שלא ניתן לשנות את קניין השביתה במהלך השבת, אלא שגם אדם שלא קנה שביתה בערב שבת, שוב לא יכול לחזור ולקנות שביתה במהלך השבת.

אמנם, בניגוד לעולה ממחלוקת התנאים בישן, מדברי הגמרא [מג.] העוסקת בדין תחומין למעלה מעשרה, נראה שניתן לקנות שביתה אף במהלך השבת. הרקע לסוגיה הוא הסתפקותו של רב חנניא בשאלה האם אדם הנמצא למעלה מעשרה טפחים קונה שביתה⁵. הגמרא מנסה לפשוט את הספק מדברי המשנה:

תא שמע: פעם אחת לא נכנסו לנמל עד שחשיכה וכו'. אי אמרת בשלמא יש תחומין - שפיר, אלא אי אמרת אין תחומין - כי לא היינו בתוך התחום מאי הוי?

[שם]

² עיין סוכה ג.:

³ בשאלה האם מקומו של האדם כולל את האלפיים אמה ואסור לו לצאת ממקום זה, או שמא המקום הוא ד' אמותיו בלבד, ויציאה מוגדרת כהתרחקות אלפיים אמה ממקומו, עסקנו בשיעור השני בסדרה 'גדר איסור תחומין'.

⁴ עמדת חכמים מבוארת בתוספת ביאור בדברי הגמרא [לה:] בעניין עירוב תחומין ב"ט לשבת: "עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי יוחנן בן נורי - אלא בישן, דלא מצי אמר. אבל בנייעור, דאי בעי למימר מצי אמר, אף על גב דלא אמר - כמאן דאמר דמי". אמנם, נראה שהראשונים נחלקו בביאור דברי הגמרא בנוגע לעמדת חכמים. מדברי המאירי [שם] נראה שסבר שהואיל וראוי לדבר אין צורך בדיבור בפועל. אולם מדברי רש"י [מה. ד"ה אין] נראה שסובר שבישן הבעיה היא היעדר הכוונה, וכיוון שלער יש מודעות וכוונה הוא קונה שביתה.

⁵ למעשה מבואר בראשונים [ריטב"א מג. ד"ה בעי] שהנפקא מינה לשאלה האם יש תחומין למעלה מעשרה היא כפולה: א. האם מי ששהה למעלה מעשרה טפחים בבין השמשות קונה שביתה. ב. לאחר שאדם קנה שביתה, האם מותר לו לצאת מחוץ לתחום אלפיים אמה כאשר הוא מהלך למעלה מעשרה טפחים.

במשנה מבואר שרבן גמליאל הורה שניתן לרדת מהספינה אף שהגיעו לנמל רק לאחר שחשיכה, וזאת בגלל שרבן גמליאל ידע שקודם חשיכה היו כבר בתוך תחום העיר. בהנחה שהשוהים בספינה היו למעלה מעשרה טפחים, יוצא שאם אין תחומין למעלה מעשרה, טענתו של רבן גמליאל אינה מובנית, וכי מה בכך שלא היו בתוך התחום, הרי היו למעלה מעשרה טפחים ולמעלה מעשרה טפחים אין קניין שביטה. מקושיית הגמרא מבואר שאף שהשוהים בספינה לא קנו שביטה בתחילת השבת משחשיכה, לאחר שהם יורדים מהספינה הם קונים שביטה אף משחשיכה.

הראשונים עסקו בביאור היחס בין שתי הסוגיות, ויישבו את הסתירה באופנים שונים. הריטב"א סובר שמבחינה עקרונית ניתן לקנות שביטה במהלך השבת, והסביר את הפער בין ישן ובין מי ששהה למעלה מעשרה טפחים בבין השמשות כך:

דשאני התם שהיו בבין השמשות למעלה מעשרה מקום שאינו ראוי לקנות שביטה, אבל בכאן שהיה במקום הראוי לשביטה אלא שאבד שביטתו מפני שישן לו מכיון שלא קנה בבין השמשות שוב לא יקנה.

[ריטב"א עירובין מה. ד"ה וחכמים]

אם כן עולה מדברי הריטב"א שכאשר אדם היה במקום המופקע מקניין שביטה בבין השמשות, הוא יכול לקנות שוב שביטה במהלך השבת עצמה. וזאת בניגוד לישן שבבין השמשות היה במקום הראוי לשביטה, ולא קנה שביטה משום שלא היה בו דעת באותו זמן. הרמב"ן לעומתו סבר, ש"לא מצי קני בשבת כלום, וכן מוכח בכמה מקומות, ודבר פשוט הוא דתחלת היום קונה עירוב ולא בחצי היום". את הועבדה שמי שהיה בספינה בבין השמשות רשאי להלך לכשירד מהספינה, מבאר הרמב"ן כך:

עוד י"ל דכיון שהם מהלכין ודעתן ליבשה הוה ליה כהחזיק בדרך (נ"ב א') וקנה עירוב באותו מקום שיצאו ביבשה על שפת הים.

[רמב"ן מג. ד"ה והא]

לדברי הרמב"ן השוהים בספינה קנו שביטה כבר בכניסת שבת ודינם כמי שהחזיק בדרך, שקונה שביטה שלא במקומו. אם כן יוצא שהריטב"א והרמב"ן נחלקו בשאלה האם ניתן לקנות שביטה במהלך השבת. ייתכן שהמחלוקת בנוגע לקניין שביטה במהלך השבת קשורה באופיו של קניין השביטה.

ניתן לומר שהריטב"א סובר שיסוד קניין השביטה מבוסס על קביעת האדם את מקומו בשבת. אדם שבשעת בין השמשות היה במקום בו ניתן היה לקנות שביטה, וכביכול בחר באופן מודע לא לקנות שביטה, לא יוכל להגדיר מחדש את מקומו הקבוע במהלך השבת. אך אדם שבשעת בין השמשות שהה במקום בו כלל לא ניתן היה לקנות שביטה, יוכל לקבוע ולהגדיר את מקומו הקבוע אף במהלך השבת, כאשר יגיע למקום בו ניתן לקנות שביטה. לעומתו סובר הרמב"ן שקניין שביטה דומה לחלות משפטית קלאסית, כדוגמת עירובי חצרות ותחומין, וכאשר בכניסת השבת לא מומשה החלות מכל סיבה שהיא, שוב לא ניתן יהיה להחיל אותה במהלך השבת.

בשיעור הבא נעסוק בעז"ה בדין 'מקום כד' אמות', ובאופנים השונים להגדרת מקום האדם לעניין איסור תחומין.

לתגובות: איציק וולטרס

itzikw7@gmail.com